

Balada a „baladické“ v literatúre a umení

V dňoch 3. a 4. mája 2012 sa v Ústave slovenskej literatúry SAV konala medzinárodná interdisciplinárna vedecká konferencia, ktorú zorganizovalo domovské pracovisko v spolupráci s Filozofickou fakultou Juhočeskej univerzity v Českých Budějoviciach, venovaná žánru balady v slovenskej literatúre 19. a 20. storočia a jeho presahom do iných umení – *Balada a „baladické“ v literatúre a umení*. Odznelo na nej osemnásť referátov mapujúcich realizácie a premeny tohto žánru v slovenskej a českej literatúre, v hudbe a vo filmovej tvorbe.

V príspevku *K otázke žánrovej charakteristiky Tablicovej básne Lubinský z Lubině a Rozina Milovská* otvorila Lenka Rišková (Ústav slovenskej literatúry SAV) otázku adekvátnosti žánrovej recepcie uvedených básní (balada „v jarmočnom slohu“, „prechodný typ balady“). Zdôraznila intencionalitu výberu látky autorom a na analýze týchto textov poukázala na to, akým spôsobom B. Tablic obchádza vo svojom spracovaní jarmočný štýl späť s touto fázou vývoja balady (poetologické prvky a postupy, verzologické kvality, schéma konfliktu postavená na vnútornom prežívaní protagonistky a i.).

Jana Pácalová (Ústav slovenskej literatúry SAV) sa v *Poznámkach k Žltej ľalii* sústredila na modifikáciu lenórskej témy v Bottovej básni s dôrazom na odchýlky oproti základnému bürgerovskému invariantu, ktoré ukázala ako interpretačne ťažiskové (interpretácia balady s dôrazom na motív zakliatia v kontexte básnikovej tvorby). Ďalej priblížila posuny variantu tejto básne v časopiseckom a knižnom vydaní a funkciu rámca balady k vlastnému baladickému jadrú.

V príspevku *Konštruovanie subjektivity v baladách Janka Král'a* ukázala Ľubica Somolayová (Ústav slovenskej literatúry SAV) na básňach s baladickým pôdorysom a zvlášť atmosférou, *Zakliata panna vo Váhu a divný Janko a Pán v trní*, modelovanie lyrického subjektu v poézii tohto kľúčového slovenského romantického básnika, kde v jadre jeho osobného konfliktu stojí nemožnosť realizovať veľký čin. Autorka demonštrovala spôsob, akým básnik v priestore svojich balád transformuje integritu lyrického, epického a dramatického, príznačnú pre tento žáner, v prospech prevažujúcej lyrickej zložky, a posuny oproti zdroju romantického konfliktu z vonka do vnútra lyrického subjektu.

Na príklade troch textov, ktoré sú realizované v baladickej paradigme (J. Král: *Zakliata panna vo Váhu a divný Janko*, J. Botto: *Svetský víťaz*, A. Sládkovič: *Pohronská vila*), predviedla Irena Bilińska (Ukrajinská katolícka univerzita, Lvov) *Zápas o slovenský národný priestor* – v zmysle možností topografizácie priestoru ako priestoru národného v tvorbe slovenských romantikov, oscilujúce od snahy transformovať národné symboly, mýty a tradície (Král'), cez potrebu skonštruovania národného priestoru (Botto) k identifikácii národného ako slovenského (Sládkovič).

Dalibor Tureček (Filozofická fakulta Juhočeskej univerzity v Českých Budějoviciach) ponúkol *Niekoľko predbežných poznámok k premenám českej balady v rokoch*

1860 – 1918 s dôrazom na tvorbu V. Háľka, J. Vrchlického a J. Nerudu. Poukázal na dvojité tendencie v dynamike žánru: kvantitatívne prevažujúce modifikačno-inovačné procesy (prekonávanie folklórnej balady, rozširovanie jej referenčného rámca), modelujúce na prelome storočí viacnásobné kontrafaktúry (prispôsobenia parodické, parnasistické, dekadentné, impresionistické, realistické, naturalistické, politické atď.), a procesy petrifikačné (tradicionalisticko-realistické).

Balady J. Nerudu od ranej tvorby (polemická nadväznosť na baladiku K. J. Erbena a autorovo vyrovnávanie sa s tvorbou tohto básnika) cez tzv. sociálnu baladu k zbierke *Balady a romancy*, pre ktorú je príznačné oscilovanie medzi dvomi žánrovými formami, ako sú uvedené aj v titule zbierky, a kontamináciu inými žánrami (zvlášť legendami) priblížila v príspevku *Premeny baladického žánru v tvorbe Jana Nerudu* Dagmar Mocná (Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Prahe).

Dana Hučková (Ústav slovenskej literatúry SAV) sa zamerala na *Baladu v poézii Slovenskej moderny*. Reflektovala premeny baladického žánru v tvorbe autorov na prelome prvých dvoch desaťročí 20. storočia (ako „svojbytný model balady“ s koreňmi v romantickú a sociálnu baladu), modernistické chápanie druhového synkretizmu s dôrazom na subjektívizáciu výpovede a presun do oblasti čistej lyriky v tvorbe I. Krasku ako významný vývinový zlom (vrátane recepcie Kraskových balád). Žánrovú formu balady v tomto období zhodnotila referujúca ako výraz odmietnutia modernizmu, ktorý sa prikláňa len k cudzej inšpirácii, a dôraz na čerpanie z domácich zdrojov.

Edita Prihodová (Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku) v príspevku *Podoby balady v diele Rudolfa Dilonga* predstavila exilové balady tohto básnika ako najhodnotnejšiu časť jeho rozsiahlej tvorby s identifikáciou charakteristických znakov (mýtovotvorná funkcia balád, potlačenie príbehovosti, dôraz na lyrizmus, sémantika obrazov odkazujúcich k smrti, hudobno-tanečná sugescia, dominantný pašiový obraz).

Modernistické spracovanie lenórskej témy priblížil Tomáš Horváth (Ústav slovenskej literatúry SAV). V referáte „*Niekedy sa vracajú.*“ *Transformácia baladickej lenórskej témy v modernizme* ukázal, že odlišnosti oproti romantickému invariantu v poviedke poľského prozaika A. Langeho *Lenora* (1912) spočívajú primárne v snahe vysvetliť nadprirodzené fenomény konštituujuce sujetové a významové jadro tejto témy racionálnym spôsobom príznačným pre modernistickú fascináciu fenoménmi metapsychiky (telepatia a jasnozrivosť), a za najvýraznejšiu odchýlku oproti bürgerovskému modelu označil absentujúci motív reveranda, čo zásadným spôsobom rekonfiguruje sémantické súradnice lenórskej témy.

Vít Schmarc (Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha) priblížil baladu a baladičnosť v poézii českého socialistického realizmu – *Balada o ztracené a znovu nalezené baladě* –, kde bol tento žáner zastúpený iba výnimočne a mal špecifickú podobu (tzv. kórejská balada, básne s vojnovou tematikou, prepis záveru do netragickej polohy, satirický rámec ideologického apelu).

V príspevku *Baladické ako travestia* ponúkla Zora Prušková (Ústav slovenskej literatúry SAV) pozoruhodnú interpretáciu Kuželovho románu *Lampa* s východiskom v mýtoarchetypálnej teórii N. Freya (realizácie prvkov balady a romancy v texte, ktoré autor – na rozdiel od postupov založených na posune, travestii – uplatnil v pôvodnom žánro-

vom kľúči, a teda sú diskretnějšíe). Zaujímavým nálezom referujúcej je paralela životnej situácie hrdinu Kuželovho románu s lyrickým subjektom Kráľovej balady *Zakliata panňa vo Váhu a divný Janko* (príbeh viacnásobného stroskotania).

Peter Zajac (Ústav slovenskej literatúry SAV) priblížil *Baladu v slovenskej popkultúre*. Na materiáli populárnej piesne druhej polovice 20. storočia identifikoval niekoľko intermediálnych situácií: na jednej strane transfer folklórnej balady do folkovej hudby (tvorba Z. Homolovej) a literárnych balád do popovej hudby (*Balada o poľných vtákoch*) s následnými anamorfózami; na strane druhej ironické modalities – baladická paródia (*Balada o vodných stavoch*), baladická travestia (*Bolo nás jedenást*) a baladický pastiš (*Smutná ranná električka*).

V príspevku *Baladickosť ako atmosféra Grochovej literárnej tvorby pre deti* Gabriela Magalová (Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave) upozornila na preferovanie a nadhodnocovanie zábavnej funkcie v tvorbe pre deti posledných desaťročí na úkor rozvoja iných potencií. Kriticky recipovala zvlášť vyprázdnenosť tohto postupu a paradox v podhodnocovaní tvorby, ktorá primárne nestavia na parodických a humorných postupoch. Ako vhodnú alternatívu identifikovala meditatívne rozprávky, ktoré priblížila na tvorbe E. J. Grocha.

Mariana Čengelová Solčanská (Fakulta masmédií Paneurópskej vysokej školy, Bratislava) sa venovala filmovej adaptácii folklórnej balady *Žil raz v horách jeden mlynár* do hraného filmu (*Mlyn*) s dôrazom na konkretizáciu nevyhnutných sujetových, rozprávacích a sémantických posunov, ktoré vznikajú pri prenose pôvodne folklórneho textu špecifického žánru do filmovej podoby (motivovaná zvlášť potrebou dovysvetľovať vzťahy).

Jelena Paštéková (Ústav slovenskej literatúry SAV) v príspevku *Balada ako intermediálny rytmus* recipovala žáner balady v slovenskej kinematografii päťdesiatych a šesťdesiatych rokov na príklade troch filmov autorskej dvojice A. Bednár – Š. Uher (*Tri dcéry, Javor a Juliana, Penelopa*), zodpovedajúcich trom modelom adaptovania baladického námetu, a v súčasnosti (*Marhuľový ostrov, Cigáň, Dom*), pre ktorú je príznačná skôr baladická atmosféra.

Variabilite balady v tradičnom speve sa venovala Hana Urbancová (Ústav hudobnej vedy SAV). Charakterizovala tri piesňové typy (mytologický, ľúbostný a legendický sujet), na ktorých ilustrovala variačnú šírku balady a preskupovanie druhovo-žánrových znakov, ktoré sú výsledkom adaptácie piesne na konkrétne podmienky spevu.

Na príkladoch z tvorby F. Chopina a E. H. Griega reprezentujúcich dve odlišné koncepcie v komponovaní balád priblížila Markéta Štefková (Ústav hudobnej vedy SAV) *Baladu v klavírnej tvorbe 19. storočia* – výrazové prostriedky inštrumentálnej hudby, ktoré vyjadrujú baladický charakter diela.

Jana Lengová (Ústav hudobnej vedy SAV) recipovala *Princíp baladickosti v dielach Jána Levoslava Bellu a Tadeáša Salvu* s východiskom v reflexii tohto žánru J. W. Goethem. Otvorila problematiku zhudobňovania umelých a folklórnych balád, čo konkretizovala na individuálnych prístupoch k zhudobňovaniu v tvorbe J. L. Bellu (*Sehnsucht, Románc, Gajdoš Filúz*) a v opere T. Salvu (*Margita a Besná*).

Hoci predmetom podujatia boli umelecké realizácie žánru s mimoriadne pružným potenciálom, realizované v pomerne širokom časovom oblúku, referujúci sa názorovo

stretli vo viacerých rovinách a problémoch. Viacerí literárni historici upozornili na nedostatky v aktuálnom stave poznania žánru – zvlášť otázky genealogického statusu, literárnoteoretického vymedzenia, typológie a literárnohistorickej reflexie balady, ktoré sú markantné predovšetkým na pozadí výrazne synkretických diel, pričom ich doterajšia recepcia nie je náležitá (L. Rišková), ak žánrové charakteristiky vo vybranom diele sú skôr latentné – baladická atmosféra (I. Malec, L. Somolayová) – alebo autor „baladickosť“ určitého textu rôznymi spôsobmi (napr. označením) znejednoznačuje (D. Mocná, D. Hučková). Ako spoločný menovateľ viacerých príspevkov sa ukázala problematika lyrického subjektu v baladickom texte, presun zdroja konfliktu z vonkajšieho prostredia do vnútra postavy a utlmovanie epickej a dramatickej zložky v prospech lyrickej výpovede, ktoré sú v dynamike žánru permanentne prítomné (v romantických realizáciách I. Malec, L. Somolayová, u modernistov D. Hučková, v tvorbe R. Dilonga E. Příhodová, u D. Kužela Z. Prušková). Okrem dynamiky žánru opakovane zarezonovala aj otázka vzťahu literárnej a folklórnej balady s poukazom na samostatné vývojové paradigmy (D. Tureček, J. Lengová). Vo väčšine príspevkov odznelo konštatovanie, že balada či iné dielo s výraznými znakmi baladickosti, ktoré bolo recipované, predstavuje jedno z najvýznamnejších diel autora či daného literárneho obdobia (smeru, štýlu), a napokon aj samotný výber analyzovaných textov vypovedá o tom, aký významný je tento žáner v dejinách literatúry.

Jana Pácalová